

Ősvallásunk egy-két 'nyelvi emléke'.

III.

A 'hajnal' szó.

Ősvallásunknak harmadik nyelvi emléke! Lássuk, hogy bizonyítja meg Munkácsi az igazeredettségét. „Ha a magyar *nap*, úgy mond, alaprészeiben egyezőleg a vogul mythosszal ezt jelenti: «Hajnalasszony fia», mi természetesebb, mint hogy a *hajnal* alaprészeiben ezt jelentse: «Hajnal-asszony». S hogy ez így van, mutatják a vog. *khuj, khoj* «hajnal» s a finn *koi* «stria lucis, prima lux matutina» jelentésű szók, melyek a *hajnal* szót összetételnek tüntetik föl s *haj* előrészéhez úgy viszonylanak, mint déli vog. *khøj* «crines» a magy. *haj* id., vog. *võj* a magy. *vaj*, vog. *suĵ* «hang, zaj» a magy. *zaj* szókhoz. A *haj-nal* utórésze a «nő» mélyhangú másának nyilván olyan kicsinyítő képzése, mint a zürj.-votj. *niĵ* «leány» szó (vö. vog. *tārēmlē* istenke, osztj. *vojĵē* állatocska), melynek szabályos nyugati ugor megfelelői: finn *neite, neita* «virgo, sponsa», lapp *neita* id. Jóformán ezen elavult magy. *nal* s nem valamely, a vogul *náj*-nak megfelelő képzőtlen alak teszi előrészét a *nap* szónak is.» (Ethnogr. 4:51.).

Senki sem tagadhatja, hogy Munkácsi értelmezése nem szellemes, de végre is a szellemesség maga nem lehet mértéke valamely szómagyarázat hitelességének, hacsak valódi nyelvészeti bizonyságok nem kapcsolódnak hozzá alapképen. Pedig ennek épen az alaperőssége hiányzik; mert ugyan mire is építi Munkácsi értelmezését? „Ha a magy. *nap*, mondja, alaprészeiben egyezőleg a vogul mythosszal ezt jelenti: «Hajnalasszony fia», mi természetesebb, mint hogy a *hajnal* alaprészeiben ezt jelentse: «Hajnal-asszony».‘ Ámde, mint kimutattam, a *nap* etymonja nem lehet «hajnalasszony fia», a két név közt föltett szoros kapcsolatnál fogva tehát egyszerűen folyik a következtetés, hogy a *hajnal* szó alapértelme se lehet: «hajnal-asszony». Ez az etymon azonban még nincsen kizárva föltétlenül, mert a két szó közt nem kell okvetetlen mythologikus viszonynak lenni, mint a hogy M. gondolja; lehetséges ez

abban az esetben is, ha az «aurora» jelentésű *χοη*, *χουη* szó használatos a vogul mythológiában, mint a hajnalnak megszemélyesítése, még pedig vagy magában mint a hajnalistennő neve, vagy a *náj* «nő» szóval összetéve. Ha ezt Munkácsi ki tudja mutatni, elfogadható magyarázata. De nem hiszem, hogy merne reá vállalkozni, mert a szóbeli nevek sohasem jelölik a hajnalistennőt. Könnyen érthető dolog, hogy M. értelmezésének meglátolásánál legkevésbé sem lehet döntő az a körülmény, hogy alakilag legcsekélyebb kifogás sem emelhető ellene, mert tisztán a formai szempont nem lehet irányadó az etymologizálásban.

Ha már egyszer benne vagyok a *hajnal* szó ügyének tisztázásában, megpróbálom eredetét homályos burkából kifejteni.

Valódi, tudományos értelemben vett magyarázatot — a régibb tapogatózások helyébe*) — Budenz adott a *hajnal* szóról. Eddig is bizonyosnak vettük, írja szótárában (104. l.), hogy a f. *koi* «aurora»-nak van köze a m. *hajnal*-val, mely ugyanazt teszi; csak hogy ez utóbbinak további képzése homályos maradt. Most azonban, hogy a *koi*-ban egyszersmind «splendere, lucere» jelentésű igétőt ismertünk föl, könnyű az egész *hajnal* szót is egyéb magyar analógiák szer. megfejteni. Az ebbeli *haj-* igének momentán (-n képzős, vö. *köszön-* stb.) alakjától, azaz *hajon-* (**hajonik*, *hajnik* «lucescit, megvirrad») igétől lesz *hajnal* (*hajnala*) épen úgy, mint *fonal*, *fonál* (*fonala-*) a *fon-*, vagy *kötél* (*kötele*) a *köt-* igétől. E mellett egészen nyílt kérdésül maradhat még ezen *l*-es végképzőnek mivolta, gyaníthatjuk bár, hogy az csak oly természetű, mint az oszt.-vog. *zatel-*, *kätel-*, *zotel-* beli *l*.'⁴

Budenz értelmezése meggyőződésem szerint minden tetszetősége mellett sem adja igazi megfejtését a *hajnal* szónak. Mert utóvégre az a körülmény, hogy e névnek *haj-* része testvére a finn *koi*

*) Alig méltó a megemlítésre Dankovszkynak ábrándos elfogása (Krit.-Etym. Wörtl. 417.), mely szerint a *hajnal* édes egy testvér a görög *φαιωλις* névvel: *φαιωλις ἦώς* Homerosnál. — A vele egykorú Kassai magyarázata értelmében (Szókönyve 2:342.) a *hajnal loco hajlan* (áll) per methatesim: a nap *fejhajlása* keletre'. — Ipolyi szintén a *hajolni* (*hajlani*) igével ejti kapcsolatba a *hajnal* szót (Magy. Myth. 282.), mely szerinte így, a hasadás, előtörés, előhajlás, értelmével találkozánk, a mint a feljövő világosság vagy nappal a sötétségből előtörve úja és körmeivel, vagy lábujjaira emelkedve, előhajolva képzeltegett'. Különben már Kassai és Ipolyi előtt Kresznerics is az «inclinare» értelmű *haj-* igetőhöz köti a *hajnal* szót (Szót. 1:216.) — A NagySzótár magyarázataserint a *hajnal* eredetileg időhatározó s am. reggel, korán reggel, napkölte előtt. Gyöke: *haj*, vagyis a nyílást jelentő *aj* (pl. *ajtó*); ebből lett a *val* instructivus raggal *aj-on-val* v. *haj-on-val* v. *haj-on-nal* s összébbhúzva *haj-n-nal*, *haj-n-al*.

«aurora» névnek, még nem teszi teljes világításba az egész *hajnal* elnevezést. Hiszen Budenznek saját vallomása szerint végső *l*-jének minolta ezután is csak, nyílt kérdés'-nek marad. Már pedig csonka magyarázatban nem nyugodhatunk meg, főleg ha módunkban áll teljesebb s valóbszínűt adni helyette.

A *hajnal* etymonját hitem szerint csak a napnak egyéb részeit jelölő szavainkkal kapcsolatban tehetjük teljesen tisztába; azaz előbb meg kell vizsgálnunk, milyen ezeknek az eredetük; ha ezt megtettük, néznünk, mily jelentésbeli kapcsolatban állanak a *hajnal* névvel. Ha pedig már ennyire jutottunk, a keresett etymon úgyszólván magától kifejtődzik homályos burkolatából.

A «dies» főrészeinek egyéb nevei a *hajnalon* kívül tudvalevőleg ezek: *holval* (a régiségben közkeltű szó) «aurora, tempus matutinum; morgen, morgenröthe»; *reg, reggel, (*regvel)* «diluculum, mane; morgen»; *nap, nappal (*napval)* «dies; tag»; *est, estel (*estvel)* «tempus vespertinium, serotinum; abend». Vegyük szemügyre őket egyenkint.

A *holval*-nak eredetét már megvilágítottam a Nyr. mult évfolyamában (337—343.), a *hol* kimutattam, hogy e szó voltaképp összetett név; első része a *hol* rokonnnyelvi alakok (osztB. *χολά* | osztIrt. *χολα* || vogK. *kol* | vogL. *kuol* || zürj. *kia, kila*) tanubizonyossága szerint = «diluculum, aurora, mane; morgen»; míg a *val* részre nézve két eshetőség van, t. i. vagy a «lux, splendor» értelmű finn *valo, valu* | észl. *valu, valge* | mord. *valda, valdo* szóknek képmása, vagy pedig a finn *vuode (vuote)* | észl. *vöde* «idő» jelentésű név lappang benne. Az idéztem rokonnnyelvi és nyelvtörténeti erősségek egész világosan az első lehetőség elfogadása mellett szóltak. A *holval* szó etymonja tehát: «matutina lux, aurorae lux; morgenlicht, morgenröthe».

E névnek megfejtése kétségtelen fölötte megkönnyíti a *nappal, reggel, estel* szóalakok eredetének délszinrehozását. Egészen bizonyos ugyanis, hogy ezeknek régenten *napval, regvel, estvel* formájuk volt. Az analogia pedig azt kívánja, hogy a *holval* szónak *val* része s az ezeknek második tagja között valami szorosabb kapcsolat legyen (mert egyazon fogalom részeinek jelölői), azaz hogy eredetükre nézve egyezők, vagy legalább közelállók legyenek egymáshoz. Lássuk, a nyelvtörténeti s rokonnnyelvi bizonyosságok megerősítik-e, vagy esetleg lerontják-e föltevésünket.

Azt kimondhatjuk általánosságban, hogy a *napval, regvel, estvel* szóalakok *val, vel* tagja csakúgy nem lehet rag, nevezetesen instructivus rag, mint nem a *holval* szöbe (a megokolást l. idézett nyelvőri cikkelyemben 337. és 340.).

A mi pedig külön a *nappal (*napval)* szót illeti, nincs kétségem benne, hogy összetett név, mely így elemzendő: *nap+val*. A régiség egész világosan szól a mellett, hogy a *val* eredeti jelen-

tése «lux, splendor» volt, vagyis hogy a finn *valo, valu*, észt. *valu, valge* stb. szónak kétségtelen ikertestvére. Állításom igazolják a következő példák: Az vr a vylagossagot nevezee *nappalnak* es a seteetet eeynek (JordC. 5). Éffelikor hogy volna, oly nagy fényesség szállá meg az egész hegyet, hogy azt hinnék, hogy *nappa* volna (ÉrdC. 674. a). Oly nagy világosság volt, mintha *nappal* lett volna (Zvon: Post. 20:67.). *Nappalikor* munkánkat irigy sötétség el nem titkolhatja, mert meglátja nagy ég (Zrínyi 10:134.). Mint szép fényes *nappal* mi országunk tündöklött (Listi: M. Márs 177.). A *nappal* ki-fejtődzik az éj barna pólájából (Baróti SZD: MVir. 314.). stb. Eme példákban a *nappal* szónak szembeszökőleg lux sallis: sonnenlicht; napvilág (pl. *nappalkor* = *napvilágkor*, a *nappal* kifejtődzik = a *napvilág* kifejtődzik stb.) a jelentése, tehát ezek szerint a *val* tagadhatlan ivadéka a *valo, valu* névnek. — Ugyanezt egyéb nyelvtörténeti példák is igazolják, főleg a következők: *Nap velag* midőn allatokat mezepőit (DebrC. 352.). Az baglyoknak nem szokása, hogy *napvilágon* járjon (Vás: CanCath. 137.). Kit be fedez ey vtan az *napvilag* (Born: Ének. 229.). stb. Ezekben, mint könnyen észrevehetni, a «*napvilág*» kitétel helyébe találóan beiktathatjuk a «*nappal*» szót s ily módon szintén bizonyolva látjuk állításunkat. Ide járul azután az a körülmény is, hogy a rokon nyelvek közül a mordvinban megleljük a *nappal*-nak jelentésbeli *ši-valda* megfelelőjét (a *valda* rész pedig a *val*-lal egyazon töről sarjadzott), a mely eredetileg szinte «sonnenlicht» jelentésű, de azonmód, mint magyar társa «tageslicht» értelemben is használatos.

A *nappal* név tehát kétségkívül a **nap-valo* összetételnek fejleménye. A régiségben, valamint mostanság is, két jelentése van e szónak: 1) dies; tag. 2) luci, interdiu; bei tage. Tehát, mint látjuk időhatározói alkalmazása is van.

Föltehetjük, hogy az időhatározói alak egykoron eltért a főnévi formától, de idővel a népetymologia, mely tisztán a látszat után szokott indulni, hasonlóvá képezte őket. Abban ugyanis alig kételkedhetünk, hogy a *nappal* időhatározói szerepében régenten rendszerint el volt látva a «tempus»-t jelölő -t vagy -n raggal. (Ezt még akkor is föl kellene tennünk, ha a *val* részt a *vuode, vöde* szóból akarnók leszámaztatni). Hogy később mért vesztette el ezen elemet, arra nézve két eshetőséget is gondolhatunk. Egyik az, hogy nyelvünk általában szereti az időjelző ragokat elenyészteni; a másik, mely sajátosan erre az esetre vonatkozik, abban találja alapját, hogy a nyelvérzék a *val* részt időjáráttal összetévesztette az instructivus-raggal. Az utóbbi eset — legalább nekem — valóbbszínűnek tetszik.

Külön véve a *reggel* (**regvel*) szót, ezt is a *nappal*-nak analogiája szerint így kell elemeznünk: *reg+vel*. A *reg* eredetét illetőleg nem szükség eltérnünk Budenz magyarázatától (l. MUSz. 649—50.); hogy pedig a *vel* részben is a *valo, valu* név ivadékát

lássuk, a régiség elég erős alapot nyújt a következő példákban: *Reggel* nem leszen többé, az nap sem szolgál (Mél: Sz. Ján. 524.). A nap fel költét elől veszi az hajnal és *reggel*, midőn virrad és világosodik (Com: Jan. 6.). Aldozahtnak keweree ne maraggyon the nalad *reegg helyg* (JordC. 59.). Leszen olly *reggel*, mellynek estvelét nem fogod látni (Mad: BHal. 73.). stb. E példákban a *reggel*-nek magától megtetszőleg «matutina lux; morgenlicht; regvilág» jelentése, tehát a *vel* részre «lux, splendor» értelem esik. E mellett szól az a körülmény is, hogy a *reggel* szót a régi nyelvben nem egyszer találjuk helyettesítve a *holval* névvel, a melynek *val*-ja elvitázhatlanul azonegy a finn-észt *valo, valu* szóval: *Holvaotól* foguan mend maiglan al a mezön: de mane usque nunc (BécsiC. 4.). Alóg *holnaliglan*: dormi usque mane (u. a. 7.). Semyt *hollara* ne hagyon: nec remanebit quidquam usque mane (JordC 87.) stb. — Azután a mordE. nyelvben a «morgen» fogalom kifejezője: *valske*, a mely név a *valo, valu, valge, világ* stb. szavakkal ugyanegy töből fakadt (l. MÜsz. 582.), tehát voltakép «lux, splendor» jelentésű s így a *reggel vel*-jéhez szépen odaillik. De egyéb ugor nyelveknek a «mane» fogalomra használt szavai is eredetük szerint majd mind a «világosság»-ra mennek vissza. Már pedig föltéve, hogy a *vel* az «idő» értelmű *vuode, vöde* szónak származéka, akkor, mivel társa, a *reg* főnév valójakép «sötétséget homályt» jelent, a *reg-vel* összetétel épen nem volna megegyeztethető a «morgen» fogalomhoz kapcsolt «lux, splendor» képzetével. — E szerint a *reggel* név etymonja csakis: *reg+vel (valo)* «lux, matutina; morgenlicht» lehet.

Nehezebb a «lux» jelentés belemagyarázása az *estel* (**estrel*) szó *vel*-jébe; véleményem szerint mindamellett ennek is ugyanaz az eredete, a mi a *holval, nappal, reggel* összetételek második tagjának. Az *est* név eredete a Nagy Szótár szerint egybefügg az *esni* igével, tehát nem egyéb, mint: «*eset*», azaz: «*nap-eset*». Budenz elveti e magyarázatot s a finn *ehtoo (ehto)*, *lapp ikto* stb. szavakkal egyezteteti az *est* szót (l. NUSz. 799.). Ha megtekintjük a NySzótárt, határozottan Czuczoréknak kell igazat adnunk, mert ebben egész csomó példát találunk arra, hogy az «occidens solis, occidens; sonnenuntergang» «*nap-eset*»-nek van mondva: *Nap esetiglen*: usque ad occasum (FestC. 7. 54.). Mene *nap esetre* (TelC. 218.) stb. A finn *ehtoo*, *lapp ikto* és társaik különben is nagyon hihetően germán eredetűek (l. Simonyi: MagyNy. 2:215.). — Igaz ugyan, hogy az «abend» fogalomhoz a *valo, valu* szó «lux, splendor» értelme nem igen talál, de könnyen föltehetjük, hogy az *est-vel* összetétellel kezdetben nem is egyenesen a sötétség beálltát, hanem a napnyugvással járó szürkületet, pirosságot akarták kifejezni (ily értelemben még most is sokszor élünk vele), azaz eredeti értelme: «*abenddämmerung; crepusculum vespertinum*» volt. S így aztán

a «lux» jelentés nem lehet akadálya a *valo-, valu-*val való rokonításnak. De meg nem is kell okvetetlen felvennünk ezt az esetet, mert nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy az «abend» fogalom jelölésére eleinte csupán magát az *est* (*eset*) szót használták (mint még manap is használják) s csak később toldották meg a *vel-*lel az említett időjelző szók végtagjának analogiájára. Természetes dolog, hogy a *valo, valu* etymonját már ekkor nem igen érezhették. Ugyanezt az utóbbi esetet kell föltennünk az *éjjel=éj+vel* szónak kialakulására is, mert épen nem gondolhatjuk, hogy egyedül csak ebben lappangana az «idő» értelmű *vuode, vöde* szó.

Azt állítottam föntebb, hogy a *holval, nappal, reggel, estvel* szóalakok megfejtésével úgyszólván magától tisztázódik a *hajnal* név eredete. Kérni valaki, miért, hogyan, mi módon? Felelem: egyszerűen azon okból, mert az említésbeli szavakkal szoros kapcsolatban van. A *holval, reggel, nappal, estvel* nevek ugyanis tudvalevőleg egyazon fogalomnak, a «dies»-nek különböző részeit jelölik, kell tehát valamely közös részüknek lenni. Ezt a közös elemet csakugyan megtaláltuk «lux, splendor» értelmű *val*, illetőleg *vel* végtagjukban. De az is ismeretes dolog mindenki előtt, hogy a *hajnal* név is bizonyos részét jelöli a «dies»-nek, önmagától folyik tehát a következtetés, hogy ebben is meg kell lenni ugyanannak a közös résznek, a mely megvan társaiban. A *hajnal* tehát minden bizonynyal *öszetett szó*, mely szerintem így elemzendő: *hajno+val*. A *hajno* nomen verbale: a **hajonik* (*hajnik*) igének sarjadéka (l. MUSzót. 104.), mely szorosan összefügg a «lucere, splendere», illetőleg «aurora» értelmű finn *koi*, valamint a vogul *χοj, χuj* «aurora» rokonnyelvi alakokkal; a *val* rész pedig a finn-észti. *valo, valu* név képmása.

Az analogia, mint láttuk, egyenesen kívánja a *hajnal* illetően értelmezését. Halljuk, mit szólnak hozzá a rokonnyelvek! A vogul-ság rendszerint ezeket a kifejezéseket használja az «aurora» fogalomnak jelzésére: felsőlozvai *χuj-puñk*, középlozvai *χuj-päñk* (mind a kettő tulajdonképp am. «hajnal-fő», tavdai *χοi-pus* (tkp. «hajnal-fény»). Használatos magán a *χuj* szó is (l. Ethnogr. IV. évf. 51.), szintűgy továbbképzett *χujpeñ* alakja*) (l. MUSzót. 101.). Az osztirt.-ban *χodaj-χunt* (tkp. «morgenlicht»), osztB.-ban *χola-χuntl* (tkp. «morgenlicht»); az észitben *koidu-valge* (tkp. «morgenlicht»); zürjénben *kia, kila*; lappban *kvokso* (lpF. *guofsó*) használatosak stb. — Mint látnivaló, a vogT., osztirt., osztB. és az észit nyelvben össetett szót, még pedig oly össetett szót találunk az «aurora» fogalmának megjelölésére, melynek első tagja sajátlagosan «aurora, diluculum» értelmű (vogT. *χοj*, osztirt. *χodaj* | osztB. *χolu*, észit. *koidu*), míg a másodiknak «lux, splendor» a jelentése. Ez a rokonnyelvi jelenség szépen össetalál a *hajnal* névnek föllállítottuk

*) Talán ez is inkább ,hajnal-fő'.

magyarázataival, mert a *hajno* rész, mint a vogul *χοj, χυj* és a finn *koi* szónak alaki s jelentésbeli megfelelője (természetesen *-n* momentán képzővel továbbképezve) az «aurora» értelmet rejt magában, a *val* pedig teljes-tökéletes mása a finn-ész *valo, valu*: «lux, splendor» szónak. E körülmény tehát hathatósan nyilatkozik értelmezésünk mellett.

A jelentési szempont ilyformán tisztázva volna értelmezésünkben. Csupán az lehet még kérdés, hogyan fejlődött ki a **hajno-valo* összetételből a *hajnal* alak, vagyis megfelel-e magyarázatunk a hangalaki követelményeknek? Legföljebb csak az első pillantásra vehetünk észre nehézséget, a melyet egy szemesebb tekintet nyomban eloszlat. Már azonmód is nehézség nélkül magunk elé képezhetjük a *hajnal* forma kialakulását, mint a hogy a Nagy Szótár állítja elénk, vagyis: **hajon-val* <*hajnval* <*hajnnal* <*hajnal*; de találunk ennél természetesebb s így valóbszíntű fejlődési módot is a *fonál* (*fonal*), *kanál* (*kanal*) szavak analogiájában. Az első tudvalevő a *fon-* igének származéka, a másik pedig egy «schöpfen; meríteni» értelmű **kan-* ugor alapigéből fakadt (vö. vog. *kön-schöpfen*, zürj. *gum-, gun-* u. a. l. MUSzót. 4.). Mindkét forma az ugor *-m, l* (= *-m* moment. igeek. + *-d* deverb névszók.) képzőbokkal alakult meg (l. Ugor alaktan 215—16.); tehát a *fonál*, illetőleg *fonal* szó eredeti **fono-m, l* alakból nyerte *fono-val* >*fonoal* >*fonál-on* keresztül mai formáját; a *kanál* (*kanal*) pedig **kana-m, l* ősalakokból fejlődött *kana-val* > *kanaal* >*kanál* változatokon át. Szakasztott ilyenek vehetjük a *hajnal* hangalakulását is, a mely e szerint ily módon ment végbe: **hajno-val* >*hajnoal* >*hajnál*. Ezen fejlődésmód, mint látnivaló, természetesebb, mint a Czuczortól fölállított s hozzá még a nyelvtörténetben is van némi alapja; nevezetesen Göröcsönyi históriásénekében a *hajnal* második *a-ját* ékezdve (*hajnál*) találjuk, a mely körülmény bizonyásznak vehető arra, hogy *oa* hangsoportból fejlődött.

A felhozta jelentésbeli s alaki erősségek tehát, úgy hiszem, elég hathatósan és meggyőzően bizonyítják, hogy a *hajnal* valóban összetett név, a melynek *hajn-* része a vogul *χοj, χυj*, finn *koi* szónak bővült mása és jelentése sajátlag «diluculum, aurora», míg a második tagjában, az *-al*-ban a finn *valu, valo*, ész. *valu, valge* «lux, splendor» név lappang. *Etymonja e szerint: «lux matutina; morgenlicht, morgenröthe».**

*) Befejezésül érdemes még két érdekes körülményre szemügyet vetni. Az egyik az, hogy a *hajnal* szónak a Nagyszombati codexben *halnal* alakja kerül egy helyütt elő: Tanaz időben, mikoron az nap feel kezdv«la *halnalnya* a hegnek magassagara (113.) Mátyás Flórián erre az egyetlen bizonyásra támaszkodva azt állítja, hogy a tárgyalásbeli névnek *halnal* volt az eredeti alakja, a mely szerinte „a *holval* hasonmásának lenni látszik

v: n hangcserével; további idomulásai: *hajnal*, *hanjal*. (NyK. 3:346.) Hogy ennek a következtetésnek semmi igazi alapja nincsen, alig szükség bizonyítanunk. Hiszen már maga az a körülmény, hogy nyelvemlékeinkben merőben egy helyütt bukkan elő a *halnal* forma, elégséges arra, hogy alapos gyanút keltsen bennünk igazeredetősége iránt. Önkéntelen is arra gondolunk, hogy itt a leíró tolla alkalmasint akaratlan csúszott fölfelé s rovott a *j* helyébe *l*-et; tehát tollhibával van dolgunk, a mint Budenz is tartja (MÜgSzót. 102.). Azonban e mellett egy más eshetőség is szeget üthet a fejünkbe, hogy t. i. a *halnal* combinált alak a *hajnal* és *holval* szavakból. Ezeknek a jelentése ugyanis tudvalevőleg majd hogy teljesen összevág. Már pedig éppen ezen értelmi rokonságuk miatt könnyen föltehető, hogy a leíró ugyan igazában *hajnal*-t akart írni, de fülébe csengvén az azonjelentésű *holval* név is, szórakozottságában összevegyítette a kettőt és *halnal*-t vetett a pergamenre. — A másik figyelmet érdemlő körülmény az, hogy a *hajnal* egyike azon szavainknak, melyek idegen, nyelvekben is honosságot nyertek. Így belekerült a lengyel nyelvbe *hajnal* *hejnal*, *ejnal* alakokban s «morgengesang» jelentésben (l. Miklosich: Etym. Wörtb. 83.); de ugyanebben ismeretes sajátlag «aurora» értelemben is (vö. *hejnal s'vita*=aurora lucet. Linde: Slov. I. 623.) Grimm állítása szerint átkerült a *hajnal* a németiséghez is (l. Ipolyi: Magy. myth. 282. Ipolyi magát a munkát, a melyben Grimm ezt állítja, nem nevezi meg, csupán a lapszámot jelzi. Több fremdwörterbuch-ot megnéztem, de a hajnalt egyikben sem találtam. Végre is: fides penes auctorem! Grimmnek pedig elhíhetjük, hogy igazat mond.) Szintúgy meghonosodott a hazai szlávtságban ugyanoly értelemben («aurora, morgengesang»), mint a lengyelekénél. Kérdés, mily úton-módon vándorolt a *hajnal* e nyelvekbe? Ipolyi elég bőven fejtegeti eme dolgot (282—285.), még pedig azért, mert két cseh író, név szerint Hanusch és Jungmann, erőnek erejével el akarták a lengyel *hejnal*-, *ejnal*-nak magyar eredetét vitatni s a *Homidlo* szláv pásztoristennek nevével igyekeztek őket rokonságba állítani. De már Grimm megbizonyította törekvésüknek hiú voltát (Ipolyi 284.). Ugyanő észrevette azt is, hogy a lengyel *ejnal*, *hejnal* szavaknak csakúgy, mint a németbe átkerült *hajnal*-nak igazi forrása nem más, mint a magyar éji örök ismeretes «*hajnal vagonon*, *szép piros hajnal*, *hajnal vagonon!*» kiáltása. Grimm ezen állításának alaposágát terebesen megokolja Ipolyi. Szerinte tudomásul van, hogy az ország tisztán szláv vidékein s városaiban régtől már s utóbbi időkig a várostornyok és várdákról magyar őrszavak, köszöntések stb. kiáltása volt szokásban; így pl. még Bélnél felhozva a besztercebányai tót toronyőr «*szalaj virasztaj*» kiáltása, mit Bél «szóljál virasztó, szóljál» szavakkal értelmez. [Helyesen: *Szólalj virasztó, szólalj*; vö. Nyr. 4:226 és 169., hol szintén szó van e dologokról. — S. Zs.] Ez a körülmény, igazat kell adnunk Ipolyinak, kétségtelen érthetővé teszi a *hajnal* szó elterjedését a felvidéki szlávtság körében, a kiktől azután könnyen átvándorolhatott a lengyelekhez. Ezek különben is tudvalevőleg állandó kereskedelmi összeköttetésben álltak hazánkkal, nem is említve azt, hogy egy ideig törté-

nelmi kapocs is fűzte őket hozzánk. És ha még hozzáveszszük, hogy a 16. században a magyar nyelv divatban volt egyes lengyel nemesi udvarokban, alig lehetséges, hogy teljesen tisztában ne álljon előttünk a *hajnal* átköltözése útja. Egyébként arra nézve, hogy valóban a magyar volt az átadó mind a két szláv nyelvre nézve, nem pedig megfordítva, már maga az a nyelvészeti körülmény is meggyőzhet bennünket, hogy a *hajnal* jelentésköre meg van bennük szorítva. — A mint közletője volt a felvidéki szláv ság a lengyel nyelvnek, ugyanúgy lehetett a hazai németség is szállítója külföldi atyjafainak.

R. PRIKKEK MARIÁN.

A hajnal szó újabb etymológiájához. Az összehasonlító nyelvészkedés, mely tárgya természeténél fogva többnyire a történet előtti korok rejtelmait kutatja, méltán nevezhető a valószínűségek tudományának. Ritka eset, hogy e téren a vizsgálódás matematikai bizonyossághoz vezessen; mert még oly világos és minden szakértő meggyőződésével egyező ténynél is, minő pl. az, hogy a magy. *száz* a vog. *sāt*, finn *sata* stb. alakokkal egyetemben iráni eredetű (zend *sata*, szkr. *çata* stb.), akadhat módszeres tudós, ki egészen kifogástalan okoskodással bizonyítja, hogy a szó eredeti, sőt elemeire bontható (Nyr. XXI, 243—49. ll.). Meg könnyebben lehetséges az ilyes olyan magyarázatoknál, melyek kezdettől fogva is csak a valószínűség szerény «igény»-ével lépnek föl. Tagadhatatlan, hogy a *hajnal*-nak itt adott magyarázata is magyarázat, valamint az volt a Budenzé is, ki e czélra **hajon-* «*lucere*» igét és *val* képzést vett föl benne. A kérdés csak az, melyik a valószínűbb. Az-e, mely mindenféle bajos hangváltozási s egyéb föltételekkel végzi műveletét, mely fölvesz először egy **hajn-* nem létező alapigét, azután ennek valamint egy másik, a kívánatos alakban szintén nem igazolható **val-* «*lucere*» igének participialis összetételét (**hajnö-való*), végül fölveszi a képzőelemek nyom nélkül való eltűnését: avagy az, mely a legközelebbi rokon nyelvben mutatkozó kész szóra (vog. *çuj*, *çoj* «*hajnal*») utal és csupán az ezentúl fönmaradó végzetet igyekszik, mint a bíráló úr is elismeri, «*alakilag a legcsekélyebb kifogás*» nélkül magyarázni. — Ahhoz, hogy a magy. *hajnal* mythikus kifejezés lehessen, szükségtelen, hogy a vog. *çuj* szó is ily szerepben kimutatható legyen, ha egyébként bizonyos, hogy maga a *hajnal*, mint égi tünemény, mythikai személyként szerepel a nép hitvilágában. Külömben ha olyan okvetlenség a *çuj*-nak keresett alkalmazása, mutatkozik az a *çuj-püñk*, *çuj-päñk* «*hajnal fö*» kifejezésben, hol a «*fö*» másként, mint mythikai apperceptionának aligha magyarázható. Az énekben is a *hajnal* ragyogása *Kaltés fejével*, illetőleg hajfonatának szétbontásával van kapcsolatba hozva (l. Vog. NépkGyűjt. I, 39.).

MUNKÁCSI BERNÁT.